

O LECȚIE FRANCEZĂ DESPRE SUD-ESTUL EUROPEI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA.

Margareta Patriche

La sfârșitul secolului al XVIII-lea au loc, sub impactul unor evenimente cu profunde semnificații (slăbirea constantă a Imperiului Otoman, seria lungă a războaielor ruso-austro-turce, Revoluția franceză, începutul aventurii napoleoniene), prefaceri substanțiale ale sud-estului european. Deși percepută ca o zonă insuficient europeană, ca o Europă de grad secund, Peninsula Balcanică va trece, în mai puțin de două generații, până la începutul sec. al XIX-lea, de la o "civilizație" la alta, de la modelul bizantin, sclerosat și alterat de implantul otoman, la modelul occidental adoptat cu pasiune și uneori cu o grabă excesivă¹.

Acest moment se conjugă cu revigorarea interesului Occidentului pentru spațiul balcanic, deoarece, până în secolul trecut, cei din afara zonei au avut impresia că nimic nu se mișcă într-o lume în care pictura continua să fie de inspirație bizantină², iar administrația continua să fie otomană. Perceperea "celuilalt" se face încă în funcție de propriile interese și preocupări. Deși senzația de imobilism a secolelor XVII-XVIII nu s-a șters cu totul, călătorii străini reușesc să observe transformări de comportament, moravuri, mentalități.

În ceea ce ne privește considerăm că cele mai semnificative sunt relatările franceze, deoarece acestea par să depășească poziția occidentalului plin de sine, încredințat că el reprezintă civilizația și care nu vede în Balcani decât o lume turcită, amestecată cu tot felul de fermenți levantini, o lume care nu oferă garanții și pe care nu poți conta nici în privința stabilității, nici a angajamentelor.

Încercând să-și modifice criteriile de analiză și prin aceasta inventarul de cunoștințe despre popoarele din Sud-Estul Europei, călătorii francezi ajung astfel să constate că zona vizitată nu este o anexă a Europei, nici o lume care le este opusă, ci doar o lume care este complet diferit construită³, o lume care, deseori abandonată de "Europa" lor, a trebuit să învețe să se apere, prin adaptare, să se reconstruiască pe sine pentru a supraviețui.

Trebuie specificat că acești călători au cele mai diverse poziții sociale în țara lor de origine, de la principii, mareșali, generali, consuli (unii dintre ei devin percepători sau secretari ai domnilor din Țările Române, de pildă), până la agenți ai noului regim francez sau chiar simpli și adevărați călători, atrași de necunoscut și fascinați încă de vechiul și perenul "miraj" al Orientului.

Scopul lor declarat este să admire, să studieze și chiar să salveze de la uitare vestigiile lumii antice, a celei grecești în primul rând. Scopul lor nemărturisit, decât arareori, este însă unul foarte precis conturat: recoltarea de informații privind comerțul, agricultura, istoria naturală, fizica, geografia, medicina, dar mai ales relațiile politice, atitudinea și reacțiile Turciei față de prefacerile din Franța, dar și față de popoarele balcanice supuse.

Un astfel de călător, a cărui sinceritate Nicolae Iorga o pune la îndoială⁴, afirmând că încă de la început a avut o misiune secretă, a fost baronul Felix de Beaujour. Suspiciunea marelui istoric român este susținută de un fragment din notele sale de călătorie, publicate în 1825, la Paris sub titlul *Voyage militaire dans l'Empire othoman, on description de ses frontieres*. "Am mers în timpul revoluției în Grecia pentru a căuta ruine și amintiri. Duceam cu mine iluzii încântătoare și le-am pierdut pe toate acolo. A trebuit să mă ocup de un cu totul alt subiect" (subl.n.)⁵.

În cele mai multe dintre cazuri călătorii francezi receptează că o caracteristică nouă a sud-estului Europei, la sfârșitul sec. al XVIII-lea, este transformarea, prefacerea: de la introducerea unor concepte noi (funcționarii turci, nevoiți să redacteze textele oficiale ale unor tratate încheiate cu Franța, neputând traduce cuvântul *republique*, îl introduc, pur și simplu, pe cel de *republika*), până la modificări în limbaj (discursul pașei Aii din Ianina, de pildă, care nu-și mai numește supușii raiale sau sclavi, ci "*les peuples*" - cetățeni)⁶. Din relatările lor nu lipsesc însă clișeele, limitele, imaginea unei vieți patriarhale, proprii vârstei de aur a omenirii. Unii dintre ei continuă chiar să prezinte Imperiul Otoman ca un tot, deși sesizează cu siguranță diferențele etnice, lingvistice, religioase.

Astfel de texte ne arată o bruscă extensiune a orizontului imagologic al călătorilor prezenți acum în ținuturile răsăritene, chiar dacă numărul lor nu a sporit semnificativ în perioada 1789-1821. Dar, așa cum observa Nicolae Iorga, dacă până la sfârșitul sec. al XVIII-lea acești călători nu vedeau în Orient decât, exclusiv, turci și greci, imaginile transmise de ei se diversifică, orientându-se chiar către o viziune integrală asupra regiunii, în care încep să apară tot mai mult și națiunile supuse Imperiului Otoman⁷.

În studiul de față ne propunem să urmărim destinația acestor materiale, măsura în care conținutul relatărilor brute se regăsește la un al doilea nivel de percepție, în manualele care vor să ofere tinerilor francezi cunoștințe generale despre această zonă a Europei. Un astfel de manual, intitulat *Principes de geographie, histoire, à l'usage des jeunes gens*, a fost redactat de cel care se autointitula "avocatul și învățătorul tinerei nobilimi", Michel Lemoine și republicat * relativ recent în *Sud-Estul European în vremea Revoluției Franceze - stări de spirit, reacții, confluențe*, sub egida Academiei Române și a Institutului de Studii Sud-Est Europene, București, 1994. Dedicat "*prințului de sânge, Monseniorul Duce d'Enghien*", scrierea respectă criteriile de sistematizare a conținutului specifice unui manual (capitolele sunt de altfel intitulate *Lecții*) și împletește prezentarea realităților geografice

și istorice sud-est europene, așa cum persistau ele probabil în mentalul colectiv francez la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor. Ea este fără îndoială "summa" numeroaselor relatări de călătorie editate și reeditate în Franța cu o consecvență care demonstrează interesul publicului pentru spațiul balcanic și problemele lui, în condițiile în care autorul nu menționează să fi călătorit în acest spațiu. Reeditările sunt urmarea firească a audierii de care s-au bucurat aceste relatări, așa cum este și cazul traducerilor efectuate din scrierile referitoare la Balcani ale unor autori nefrancezi. La Paris, la începutul secolului al XIX-lea existau chiar tipografii care se specializaseră în editarea unor texte cu tematică sud-est europeană⁸.

Faptul că avem în față un manual este susținut nu numai de utilizarea termenului "lecții" ci și de maniera de prezentare a informațiilor: frazele sunt scurte, foarte clar formulate și prezintă adevăruri indiscutabile, asupra cărora nu planează nici o urmă de îndoială. Pentru cercetătorul de astăzi este însă evident că imaginea este construită de informații reale, dar și din informații care continuă să slujească scheme mentale stereotipe, inducând cititorului o proiecție amalgamată a acestui spațiu.

Prin urmare, ce afla tânărul francez despre Sud-Estul Europei din acest manual?

Parcurgând textul constatăm de-a lungul lui o mobilitate deosebită a criteriilor de sistematizare, aspect explicabil prin ambiguitatea informațiilor pe care autorul le-a avut la dispoziție. Astfel, se ocupă mai întâi de turci, pentru că ei sunt elementul politic dominant. Apoi renunță la oameni și se ocupă de spațiul dominat de otomani, urmând doar criteriu geografico-administrativ, pentru ca în final să redescopere factorul uman, dar numai pe greci, datorită prestigului vechii Elade.

Turcilor li se creionează o descriere plastică: "Turcii sunt, în general, înalți, voinici, sobri și generoși cu străinii. Le place trândăvia și au puțină aplecare către științe și arte; își lasă barba să le crească, poartă turban, haine lungi și largi, cu brâu și un iatagan. Se înfurie ușor și atunci sunt neîndurători și cruzi"⁹.

Stilul amalgamat se regăsește și în acest fragment: descrierea fizică deși nu este foarte concludentă ("înalți, voinici") reușește să fie convingătoare și este urmată de considerații privind comportamentul și vestimentația, total altfel decât ale occidentului. Un motiv în plus de uimire pentru autor este religia turcilor, pentru că "le îngăduie mai multe neveste"¹⁰.

Despre sultan, Michel Lemoine arată că: "învățătorul turcilor căruia i se spune Marele turc, Marele Senior, Marele Sultan, [...], își zice umbra lui Dumnezeu, Fratele Soarelui și al Lunii, împărțitorul Coroanelor, etc. Cărmuirea sa este despotică, voința lui ține loc de lege, iar supușii săi sunt toți atâția sclavi"¹¹. Lungul șir de titluri era menit să impresioneze o lume care, cu câteva decenii în urmă, comisese un regicid, trimițând la ghilotină un astfel de stăpân absolut. Avocatul francez nu uitase cu siguranță zilele nesigure ale revoluției, găsind mângâiere în faptul că asemenea lucruri se întâmplau

și în depărtatul Orient: "dar autoritatea absolută a sultanului asupra vieții și averilor lor [supușilor, n.n.] îi pune adesea acestuia viața în primejdie, căci se întâmplă destul de frecvent ca despotul să fie detronat de către supușii săi revoltați"¹². Autorul știe desigur că la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. XIX puțini mai sunt sultanii care dețin cu adevărat puterea politică. Ea alunecase¹³ mai întâi în mâinile sultanei - mamă (sultan - validê), mai apoi în cele ale Marelui Vizir, ale cărui atribuții le enumeră: "cea dintâi persoană a Imperiului, după sultan, este Marele Vizir, acesta are în seamă sigiliul imperiului, comanda armatelor, justiția civilă și criminală"¹⁴.

În al doilea rând, eventualul lector trece în revistă, după criteriul lui Michel Lemoine, Turcia de la nord la sud. Începe cu cele două țări românești despre care află: "Moldova și Valahia sunt două provincii [Imperiul Otoman, n.n.] fertile care furnizează cai excelenți: ele sunt tributare sultanului și au fiecare câte un principe al lor, numit Hospodar sau Voievod. Capitala Moldovei este Iași, pe Prut, orașul unde își are reședința Hospodarul [...] București, oraș întărit unde își are reședința voievodul Valahiei, trece drept capitala acestui principat, deși Târgoviștea pretinde la același titlu" (subi. n. M.P.)¹⁵.

Informațiile, deși prezentate în maniera unui almanah, sunt în general corecte. Autorul exprimă în acest moment nivelul minim de cunoștințe al Franței cu privire la Țările Române. Constatăm că se cunoaște un aspect esențial: acestea sunt provincii otomane "tributare", deci au un statut particular; de asemenea, este sesizat gradul lor de autonomie, din moment ce numai pentru ele și pentru Ragusa se menționează existența instituțiilor specifice. Remarca referitoare la rivalitatea dintre București și Târgoviștea este fără îndoială ecoul unei constatări mai vechi, căci acum Târgoviștea renunțase de mult la pretenția de a fi "a doua capitală". Domnia lui Constantin Brâncoveanu este de altfel ultima epocă luminoasă a orașului: domnii fanarioți nu s-au mai interesat de soarta fostei capitale, iar călătorii străini de la sfârșitul sec. al XVIII-lea nu mai găsesc la Târgoviștea decât case ruinate, un "sat păcătos"¹⁶.

Textul manualului francez continuă cu prezentări succinte ale Serbiei, Bulgariei, Croației, Bosniei și Dalmației, informații de "ghid turistic" și de natură economică sunt colorate cu trimiteri la confruntările dintre creștini și otomani petrecute cu un secol în urmă. Mai ales granița dintre Europa creștină și otomani îl interesează pe autor, care vrea să stabilească și dimensiunile sferelor de influență.

Ceva mai multe informații oferă autorul, așa cum precizam mai devreme, despre Dubrovnik-Ragusa, un oraș "mare, bine întărit, bine clădit, bogat și centrul unui comerț înfloritor. Republica plătește tribut venețienilor pe care îi urăște, sultanului de care se teme, papii și împăratului pentru a se bucura de favoarea lor"¹⁷. Intuim aici o subterană acuzație de duplicitate, dar și o justificare a acestui comportament prin complexitatea raporturilor de forță din zonă.

Michel Lemoine nu-și poate permite o analiză de nuanță a acestei lumi extrem de compozită etnic și religios și surprinzător nu face nici o trimitere

la evenimente contemporane, ca de pildă, lunga și sângeroasă revoltă sârbă, cu toate că atât prima republică franceză, cât și Napoleon au trimis agenți secreți în zonă¹⁸.

Imaginea Constantinopolului nu putea lipsi din manual pentru că este centrul de iradiere al puterii în spațiul sud-est european: "Acest orș este și capitala Imperiului Otoman și pe care turcii îl numesc *Istambul*¹⁹ este unul dintre cele mai mari și mai vestite din lume: este rău construit, în general cu străzi strâmte și cele mai multe întunecoase, cu case scunde, de lemn, deseori prilej de incendii, dar este foarte mare, foarte populat și ținut în bună rânduială polițienească. Clădirile cele mai de seamă sunt seraiul sau palatul Sultanului și marea moscheie de la Sfânta Sofie"²⁰.

În partea finală descoperim pe dascălul care, după ce și-a făcut datoria de a prezenta volumul de cunoștințe obligatorii, devine fericit pentru că poate să-și demonstreze erudiția vorbind despre Grecia: "Turcia de sud purta în vechime numele de Grecia. Această țară - una dintre cele mai vestite din lume, locul de naștere al multor oameni mari, de tot felul, este în prezent necultivată, depopulată și cufundată în bezna ignoranței. Despotismul turcilor a degradat și alterat caracterul locuitorilor acestei regiuni; înjosiți de înizeria în care au ajuns, grecii moderni au toate viciile strămoșilor lor, fără a avea și virtuțile lor"²¹.

Este de fapt reflexul unui interes special acordat Greciei în Secolul Luminilor, deși Voltaire afirmă în mai multe rânduri: "Grecia nu aparține Europei". Perioada iluministă a impus totuși diferențierea dintre turci și greci, pentru că până în secolul al XVII-lea cei doi termeni, chiar dacă nu se confundau, erau adeseori alăturați. De pildă un tablou din sec. al XVIII-lea din Stiria, cuprinzând descrierea pe scurt a popoarelor europene, cu însușirile lor, ține să ofere și imaginea unei pașale turco-grecesti²². Ca și în cazul celorlalte personaje caracteristicile sunt negative, predominând prezumția de înșelătorie. În același mod, nici Michel Lemoine nu se abține să-i critice vehement pe greci.

El se străduiește totuși să explice amănunțit năucitoarele schimbări de toponimie pe care Grecia le cunoaște între-un interval de timp relativ scurt (Tesalia - Ianina, Stines-Atena, Thiva-Teba, Moreea-Pelopones, Mistra-Sparta-Lacedemonia ș.a.). Este surprinzător faptul că avocatul francez nu cunoaște tocmai denumirea franceză a principatului Moreea, *Achaia*, dată de "frâncii" care ocupă zona în 1204. El o vor pierde abia în 1350, când se va reînființa o themă bizantină condusă de Manuil Cantacuzino. Stăpânirea greacă nu va dura însă căci mercenarii turci folosiți de despotul bizantin se vor încuibă aici profitând de dominația lor asupra Mării Egee²³.

La sfârșitul acestei lecții, tânărul francez dobânda deci un minim de cunoștințe despre o zonă aflată constatnt în sfera de interese a Franței, dar care în sec. XIX-lea accepta din ce în ce mai greu statutul de zonă dominată. Tânărul nostru putea deveni oricând un reprezentant al intereselor franceze, fie un diplomat, fie chiar un agent secret.

NOTE

1. Neagu Djuvaru, - Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne, București, 1995, p. 7-9.
2. Alexandru Duțu, - Bizantini, Orientali, Balcani în Secolul 20, nr 7-8-9/1997, p. 60; Lady Montagu, o cultivată englezoaică, aprecia încă la sfârșitul sec. al XVII-lea fresca unei biserici din Grecia ca fiind de un desăvârșit "prost gust".
3. Alexandru Duțu, - Până nu vine iarna, primăvara nu se face, Transformări în mentalitățile Sud-Est Europene la începutul sec. XIX, în *Sud-Estul European în vremea Revoluției franceze*, 1994, p. 11.
4. Nicolae Iorga, - *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, 1928, p. 117.
5. apud. Cătălina Vătășescu, Martori occidentali și stări de spirit în Sud-Estul Europei (sfârșitul sec. XVII-primele decenii ale sec. XIX), în *Sud-Estul European în vremea Revoluției franceze*, p. 36.
6. Ibidem, p. 12.
7. Nicolae Iorga, op. cit, p. 110-111.
- * Textul a fost semnalat inițial de Nicolae Iorga, în 1941.
8. Ibidem, p. 101-102.
9. *Sud-Estul European în vremea Revoluției franceze - Stări de Spirit, reacții, confluente*, București, 1994, p. 99.
10. Ibidem, p. 100.
11. Ibidem, p. 99.
12. Ibidem, p. 99.
13. André Miguel, *Islamul și civilizația sa*, vol. I, București, 1995, p. 237.
14. *Sud-Estul European...*, p. 100.
15. Ibidem, p. 100.
16. vezi *Dicționar istoric al jud. Dâmbovița, Târgoviște*, 1983, p. 218-219.
17. *Sud-Estul European...*, p. 101.
18. Ibidem, p. 107.
19. Istanbul este forma coruptă a expresiei grecești *Is tîn polin*, expresie folosită de țărani din jurul Constantinopolului care mergeau la oraș cu produse.
20. *Sud-Estul European...*, p. 101-102.
21. Ibidem, p. 102.
22. Alexandru Duțu, *Bizantinii...*, p. 59.
23. Ion Pânzaru, *Frâncii în Peninsula, în Secolul 20*, nr. 7-8-9/1996, p. 42.

UNE LEÇON FRANÇAISE RELATIVE À L'EUROPE DE SUD-EST DU COMMENCEMENT DU XIXÈME SIÈCLE

Résumé

À la fin de XVIII siècle et au debut du XIX siècle, l'espace balcanique entre dans l'attention des voyageurs étrangers, de ceux français en particulier.

Les narrations de ces voyageurs ont constitué l'objet d'un "ouvrage didactique" (Principes de geographie, histoire à l'usage des jeunes gens) rédigé par l'avocat Michel Lemoine et destiné aux jeunes nobles français.

Bien que, a une première vue, l'ouvrage semblait être un amalgame d'informations géographiques, économiques, ethniques, linguistiques et social-politiques, il est toutefois suffisamment correct dans les appréciations. Et tout ça malgré le fait qu'il reproduit probablement les images de la réalité géographique et historique sud-est européenne dans la manière dont elles persistaient dans la mentalité française de la fin du XVIIIème siècle.

L'ouvrage offrait aussi des informations très intéressantes, bien que succinctes sur les Principautés Roumaines, sur leur organisation et mode de gouvernement, sur leur deux capitales.